

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

РИМО-КАТОЛИЦЬКІ ТОВАРИСТВА НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі архівних документів проаналізовано діяльність римо-католицьких товариств на Правобережній Україні та Білорусі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: римо-католицькі товариства, Правобережна Україна, Білорусія

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим питанням сучасної історії України є роль і місце різних конфесій у суспільно-політичному житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес має проблема участі римо-католицького духовенства в організації та діяльності польських релігійних товариств на Правобережній Україні та Білорусі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Становище Римо-католицької церкви (РКЦ) на Правобережній Україні та Білорусі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. було предметом досліджень дорадянських, радянських, сучасних вітчизняних, російських та білоруських істориків. **Метою** цієї статті є подальше вивчення маловідомих аспектів діяльності РКЦ у даний період на Правобережній Україні, з використанням нових архівних джерел, а також виявлення особливостей її стану на території білоруських губерній.

Автор ставить **завдання** простежити діяльність польських релігійних організацій на Правобережній Україні та Білорусі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в умовах репресивної політики російського самодержавства

на основі введених до наукового обігу документів Центрального державного історичного архіву в м. Києві (Ф. 442), Державного архіву Російської Федерації (Ф. 102) та Державного архіву Житомирської області (Ф. 178).

Основний зміст статті. Першими римо-католицькими громадами на Правобережжі початку 60-х років XIX ст, діяльність яких мала антидержавницьку спрямованість, були рожанцеві товариства. Вони закликали католиків до протистояння православної вірі й непокорі рішенням законодавчої та виконавчої влади. У костелах і громадських місцях виявляли себе проповідями та співом релігійно-патріотичних гімнів [1, с. 149].

На Волині, у Троянівському приході Житомирського повіту в селі Гвоздаві, за сприяння місцевого ксьондза Кожуховського та Луцько-Житомирської консисторії селяни були записані в “рожанцеві братства.” “Братства, – зазначено в офіційних документах, – поширювали колонізаторські ідеї, сприяли відкриттю при костелах бібліотек із підбором книг, які видавалися польською мовою в польсько-католицькому дусі”. Весь Південно-Західний край був покритий густою мережею цих братств [2, арк. 27 зв., 28, 2, 6 зв., 22, 20]. Таким чином, ці товариства виступали проти офіційної влади та Православної церкви.

У 1887 р. київський, подільський і волинський генерал-губернатор Драгомиров висловив невдоволення єпископу Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії Козловському з приводу діяльності на Правобережжі римо-католицьких товариств і братств. Він нагадав, що в 1876 р. уряд заборонив засновувати товариства і братства. Однак у деяких римо-католицьких приходах і костелах вони були організовані з осіб обох статей та всіх станів; мали свої статuti та майно, яке надходило їм від добровільних пожертвувань та духовних заповітів. Генерал-губернатор дав розпорядження місцевій владі негайно їх закрити. Такі братства були ліквідовані в Літинському костелі на Поділлі, у Клеванському костелі Новоград-

Волинського повіту на Волині, половина членів якого мала православне віросповідання [3, арк. 1–23].

Наприкінці XIX ст. на Правобережжі поширювалися терціянські громади. 30 травня 1883 р. папа Лев XIII у буллі зазначав, що “...терціянство є не звичайне братство чи товариство релігійних осіб, а дійсний орден ченців, бо, відповідно до інших чернецьких орденів, у нього є свій статут...” [4, с. 24–25].

На початку XX ст. діяльність терціян на Правобережній Україні викликала занепокоєння місцевої влади. Царські чиновники вважали, що вони займалися пропагандою католицизму та поширенням польських патріотичних ідей серед місцевого населення краю. Зокрема, 7 липня 1905 р. волинський губернатор дав наказ повітовим справникам та Житомирському поліцмейстеру повідомити, у яких приходах губернії існують римо-католицькі братства. Виконуючи розпорядження губернатора, поліцмейстер просив Луцько-Житомирську римо-католицьку духовну консисторію надіслати йому відомості про чисельність римо-католицьких братств, зокрема терціянських, які існували в м. Житомирі. 4 жовтня 1905 р. консисторія подала такі відомості: у Житомирі з давніх часів існують два римо-католицькі братства при кафедральному костелі Пресвятої Трійці, при семінарійському – Пресвятої Євхаристії. Найбільш відомими є Братство Серця Спасителя, два братства Пресвятої Діви Марії, Непорочного Зачаття та Терціянство. У документі зазначено, що братства були прикладом для мирян у дотриманні заповідей Господніх, життя в християнській любові та смиренні. Члени терціянського братства присвячували себе турботам про тих, хто перебував у матеріальній скруті, про хворих і знедолених [5, арк. 11].

Архівні документи дають підстави стверджувати, що гуртки терціян і рожанців відкривали таємні польські школи, у яких виховували дітей у польському патріотичному дусі.

У Подільській губернії, зокрема в м. Вінниці, діяло сім терціянських гуртків (два чоловічих і п'ять жіночих). Кожен гурток складався з 15 осіб, керували ними ксьондзи Ловінський, Голензовський і Дембровський. Основним завданням цих гуртків була боротьба з православ'ям та відродження Польщі.

29 листопада 1912 р. у м. Вінниці в квартирі Марії Оржеховської була виявлена таємна польська дитяча школа, якою керував гурток терціянок. У березні 1913 р. у будинку міщанина Франца Ловіцького на хуторі Баришковецька Мукша, що під Кам'янець-Подільським, була виявлена таємна польська школа, якою керувала полька Марія Блонська. Під час обшуку було знайдено також польську літературу і список осіб таємного гуртка рожанців із Блонською на чолі [6, арк. 149].

У Гайсинському та Летичівському повітах римо-католицькі священники заснували підпільні гуртки для поширення агітації серед місцевого українського православного населення. Із метою поповнення рядів борців за незалежність Польщі ксьондз Мурафського костелу в 1913–1914 рр. закликав православне населення вступати в терціянські братства [7, арк. 1-15].

Однією з найвпливовіших римо-католицьких організацій на Правобережжі на початку ХХ ст. було братство “Святого Серця Пресвятої Богородиці” [8, арк. 1–6].

У 1901 р. у селах Войтковець і Писарівці Старокостянтинівського повіту Волинської губернії діяло римо-католицьке “Товариство рожанців” [9, арк. 76].

Із донесення волинського губернатора від 12 жовтня 1905 р. дізнаємося про існування у Подільській і Волинській губерніях терціянських та рожанцевих товариств, діяльність яких викликала занепокоєння влади [10, арк. 50].

Царські чиновники вважали, що товариства займалися пропагандою католицизму та поширенням польських патріотичних думок серед місцевого населення краю. Циркуляром волинського губернатора від 26 листопада 1910 р. заборонялося римо-католицькому духовенству створювати в краї терціянські гуртки [11, арк. 19–20].

У 1912 р. департамент духовних справ іноземних віросповідань просив департамент поліції надіслати відомості про римо-католицькі братства в Київській, Подільській і Волинській губерніях за такими пунктами:

- 1) кількість католицьких братств у губернії;
- 2) цілі братств;
- 3) вплив їх на місцеве населення як у релігійному, так і в національному сенсі;
- 4) діяльність братств щодо православ'я;
- 5) сприяння братств полонізації місцевих непольських народностей;
- 6) участь у братствах місцевого римо-католицького духовенства [6, арк. 66-67].

Цього ж року особливий відділ Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ надіслав повідомлення, у якому зазначалося, що у Вінницькому повіті терціянські гуртки існують майже при кожному костелі. У м. Вінниці ними керують ксьондзи Ловінський, Голензовський і Дембровський. Ці гуртки переслідують цілі релігійної боротьби з православ'ям і відродження великої Польщі. Зокрема, у Вінницькому костелі після служби ксьондз Дембровський збирав членів гуртків і закликав їх підготувати польське населення, яке проживало в Росії, до виступу (повстання – прим. автора), коли це буде потрібно.

5 грудня 1912 р. начальник Київського губернського жандармського управління надіслав повідомлення в Департамент поліції про існування римо-католицьких товариств у м. Бердичеві під назвою “Роженстове” і “Шпаклерне”, які переслідували релігійні й етичні цілі. Основну роль в організації товариств відіграв місцевий ксьондз Зданович, який на кожному богослужінні давав повчання триматися прихожанам згуртовано, вести етичний спосіб життя, виконувати суворо всі обряди римо-католицької церкви, допомагати один одному матеріально. Проповіді ксьондза Здановича мали великий вплив на місцеве населення не лише римо-католицького віросповідання, але й православних. Останні часто переходили в католицтво[6, арк. 66–67].

29 березня 1913 р. начальник Подільського губернського жандармського управління доносив у Департамент поліції про існування в Подільській губернії римо-католицьких польських товариств: “Братство терціанів”, “Терціянки”, “Братство милосердя”, “Братство Св. Франциска”, “Братство рожанок”, члени яких є агентами й безпосередніми помічниками ксьондзів. У доносі наголошувалося, що “ксьондзи з особливою послідовністю пропагують у своїй пастві виховання юнацтва в душі польського патріотизму, у прагненні паралізувати вплив російської школи і в ухваленні всіляких засобів до спокушання православних у католицизм. Виконуючи доручення ксьондзів, терціянки та рожанки збирають членські внески й різні приношення від прихожан і передають їх у розпорядження ксьондзів, які потім відкривають на ці кошти польські дитячі притулки, таємні польські школи та школи рукоділля” [6, арк. 146].

У Летичівському повіті виділялися такою діяльністю ксьондзи Станіслав Зеленський і Владислав Михайлівський.

При Куминовецькому костелі С. Зеленський заснував гурток із терціянок “Братство Св. Франциска”. На ксьондза неодноразово поступали скарги з боку місцевих православних жителів із проханням перевести його в

інший приход, але С. Зеленський знайшов захист у консисторії і був залишений у Куминовецькому костелі” [1, с. 165].

Зі зведення агентурних відомостей Волинської губернії за липень 1911 р. дізнаємося, що в м. Житомирі під керівництвом ксьондза Скальського діяло товариство “Польське Коло”, яке передбачало виховання дітей у дусі націоналізму [12, арк. 8 зв.–9].

У 1913 – 1914 рр. антиурядова діяльність терціянських громад набирає ще більших масштабів. Наприклад, на Поділлі ксьондз Мурафського костелу закликав православне населення міста до вступу в терціянські братства, намагаючись таким чином поповнити ряди борців за незалежність Польщі. У м. Новій Ушиці поліція виявила таємне товариство терціян, які відвідували навколишні села й пропагували ідеї боротьби за вільну Польщу. Товариство налічувало понад 20 членів на чолі з ксьондзом Руфалевським [1, с. 152].

Окремі дослідники відмічають, зокрема, той факт, що російська влада не наважувалася закрити польські неформальні товариства, побоюючись того, що не зможе тоді контролювати підпільний польський рух. Польські товариства на Правобережній Україні особливо контролювалися поліцією у 1912–1913 рр. (п’ятидесятиріччя Січневого повстання). Тоді ж, напередодні Першої світової війни, влада розуміла, що поляки можуть підтримати Австро-Угорщину [13, с. 148].

На території Білорусі перше римо-католицьке братство, що активізувало свою діяльність в умовах русифікаторської політики царизму, було товариство “Діви Марії цариці Польської”, створене ще в 1850 р. Воно займалося поширенням католицизму серед населення Гродненської губернії. У 1864 р. всіх членів товариства ув’язнили.

Діяльність римо-католицьких братств у Північно-Західному краї привернула увагу генерал-губернатора М.М. Муравйова, який зажадав від римо-католицького єпархіального керівництва надати відомості про їх

діяльність. Могильовський римо-католицький митрополит М. Станевський інформував, що у Могильовській епархії існували братства “рожанців”, “шкаплерне”, імені Пресвятої Богородиці, імені Пресвятої Трійці, Серця Ісуса Христа і святого Михайла Архангела.

20 квітня 1868 р. віленський, ковенський, гродненський і мінський генерал-губернатор розпорядився про закриття братств при костелах. Однак ці товариства продовжували діяти. Наприклад, у Гродненському деканаті існувало 13 братств. У Слонімському повіті існували братства при Слонімському, Дворецькому, Ружанському, Деречинському, Молчадському, Косовському римо-католицьких приходських костелах [14, с. 120–123].

У Пружанському повіті існували три братства. Повітовий справник повідомляв гродненському губернатору: “Братства ці шкідливі, бо поширюють латино-польську пропаганду”. У 1869 р. ксьондзові Езерському при Шерешевському костелі за допомогою селян Петра та Андрія Тайневичів вдалося створити таємне товариство. В ході обшуку поліція виявила польські книги, буквар і “обурливі гімни”. Селян було покарано штрафом – 10 крб., а ксьондза позбавлено приходу [15, с. 362].

У 1867 р. римо-католицькі товариства були виявлені поліцією у Дінабургському повіті – при Креславському (в ім'я святої Трійці), Індіцькому, Аглонському, Ворновському, Осузькому, Борховському (“рожанцеве”), Ліснлянському (“шкаплерне”), Рагденському, Аулійському (на честь Серця Ісуса Христа) костелах. У Городокському повіті існувало 6 братств. У Люцинському повіті діяло 9 братств.

Мінському губернаторові були відомі римо-католицькі братства, що існували в Мінському повіті при Раковському і Дубровському (“рожанцеве”), Першайському (в честь Пресвятої Богородиці) костелах; у Слуцькому повіті – при Несвижському (святої Трійці), Недведецькому, Клецькому, Бобовенському, Грозівському (“рожанцеве”), Тімковичському (“шкаплерне”) костелах. У Новогрудському повіті діяло 9 братств. У Мінській губернії римо-католицькі товариства існували при 32 костелах.

У 1874 р. в м. Гродно було виявлено товариство терціянок, підтримуване ієромонахом францисканського монастиря Орловським, що нараховувало 26 жінок. Головною метою діяльності терціянок, як зазначалось в статуті, було поширення набожності серед населення.

Від ксьондзів терціянки отримували вказівки для своєї діяльності. Члени товариства були забов'язані піклуватися про добробут костелу, приймати діяльну участь в проведенні релігійних процесій та свят. В цих товариствах брали участь і чоловіки. У 1898 р. в Гродненській губернії була виявлена організація терціянів. Гродненський губернатор зазначав: “Знайомлячись з тими несприятливими умовами увіреного мені краю, виявлена на релігійному ґрунті, шкідлива з державної точки зору, діяльність братств, зокрема, терціянів. Вони за намовлянням ксьондзів забороняли селянам посилати дітей до народних училищ. Внаслідок чого контингент учнів в них зменшився”. Серед членів товариства були заможні люди – шляхта й орендарі містечок. Вони збирали гроші на потреби костелу, брали участь в хресних ходах. Як свідчив ксьондз Юлій Елерт, товариство терціянів було добре організовано: головним центром управління був Рим [14, с.125–126].

Зазначимо, що у 1893 р. з метою посилення русифікації та православізації в білоруських губерніях діяло понад 30 православних братств. Серед них Вітебське св. рівноапостольного князя Володимира, Могильовське богоявленське, Полоцьке святителя Миколая та преподобної княгині Евфрасинії та ін. Наприклад, Віленське братство надавало допомогу тим, хто перейшов у православ'я, видавало літературу, а також утримувало школу й притулок для сиріт [16, с. 17].

У Вітебській губернії в 1905 р. були виявлені терціянські організації в Двінському повіті при Прельському, Яшлуйжському, Варковському, Рушанському, Біржагольському і Аглонському костелах. При Креславському і Ужволдському костелах діяли богадільні, в яких перебували жінки похилого віку, за словами повітового справника, “фанатично віддані католицизму”.

Поряд з товариствами терціян діяли римо-католицькі братства тверезості. У Віленській, Ковенській і Гродненській губерніях вони виникли наприкінці 50-х р. XIX ст. Місцева влада заборонила діяльність цих організацій, вважаючи, що вони є загрозою “російській справі” в краї [14, с. 126–127].

Висновок. Таким чином, діяльність римо-католицьких товариств на теренах Правобережної України та Білорусі була виявом протесту римо-католицького костелу проти русифікаторської політики російського царизму, який розглядав ці організації як пропагандистів католицизму, що переслідували мету полонізації місцевих непольських народностей. Тому російські чиновники робили все можливе, щоб заборонити діяльність цих громад, мотивуючи це тим, що товариства поставили за мету підтримувати лише поляків, що могло спричинити загострення відносин із місцевим населенням.

Список використаних джерел:

1. Зваричук Е.О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Зваричук Едуард Олександрович. – Кам’янець-Подільський, 2005. – 229 с.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 861, спр. 218.
3. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 178, оп. 13, спр. 134.
4. Ковальчук Я. Ксьондзи на Україні / Я. Ковальчук. – К.: Держ. видав. України, 1930. – 160 с.
5. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 10, спр. 1298.
6. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 102, оп. 242, спр. 131.
7. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 842, спр. 418.
8. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 862, спр. 271.
9. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 851, спр. 56.

- 10.ЦДІАК України, ф. 442, оп. 855, спр. 73.
- 11.ЦДІАК України, ф. 442, оп. 860, спр. 66.
- 12.ДАРФ, ф. 102, оп. 241, спр. 149, ч. 15, літ. Б.
- 13.Гаухман М.В. Російська національна політика на Правобережній Україні (1905–1914 рр.): чотири національні проекти в одному політичному просторі / М. В. Гаухман // Дриновський збірник: Збірник наукових праць. – 2011. – Т. IV. – С. 141–150.
- 14.Ганчар А.И. Римско-католический костел в Беларуси (1864 – 1905 гг.): монография / А.И. Ганчар. – Гродно: ГГАУ, 2008. – 276 с.
- 15.Ганчар А.И. Объединения при римско-католических костелах: традиция и современность / А.И. Ганчар // 60-летие образования Гродненской области: Материалы Междунар. науч. конф., 3-4 марта 2004 г., Гродно / Отв. ред. В.А.Белозорович. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 456 с.
- 16.Линкевич В.Н. Межконфессиональные отношения в Беларуси (1861 – 1914 гг.) / В.Н. Линкевич. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 105 с.

O.A. Buravskiy,

Doctor of History, Professor of the Department of World History, Zhytomyr
State Ivan Franko University

**ROMAN CATHOLIC SOCIETIES IN RIGHT-BANK UKRAINE AND
BELARUS IN THE SECOND PART OF XIX – BEGINNING OF XX
CENTURIES**

In the article on the basis of archival records activity of Roman Catholic societies in Right-Bank Ukraine and Belarus in the second part of XIX – beginning of XX centuries is analyzed.

Keywords: Roman Catholic Societies, Right-Bank Ukraine, Belarus